

ПРИНЦИПИ ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

**К.А. КОТУХ, аспірантка¹,
Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

У статті розглядаються доктринальні підходи до визначення принципів права. Досліджуються особливості викладу принципів права у національному законодавстві. Незважаючи на те, що не всі принципи права закріплені у національному законодавстві, викладені у національному законодавстві принципи права відображають особливості та специфіку юридичного права. Водночас принципи права не обмежуються лише законодавством, а включають й інші соціальні регулятори.

Національне законодавство, суспільні відносини, принципи права, принципи законодавства, галузеві принципи, правореалізація.

Сучасне українське суспільство і держава продовжують перебувати в стані глибокого реформування. Цей період розвитку характеризується складними та суперечливими процесами суспільного розвитку, що носять комплексний характер та охоплюють всі сторони життя держави. Враховуючи, що наша країна бажає увійти в європейський правовий простір як демократична правова держава, Україна постала перед проблемою реформування своєї правової системи, яка повинна відповідати міжнародним, зокрема європейським стандартам. Об'єктивна тенденція зростаючого впливу міжнародного права, де загальні принципи права відіграють надзвичайно важливу роль в прогресивному розвитку, обумовлює нових поглядів на сутність і значення права.

Загальні принципи права складаються переважно із фундаментальних правових принципів, які є передумовою функціонування правопорядку і є спільними для всіх галузей права. Надзвичайний широкий спектр принципів, які використовуються як на практиці, так і в доктринальних дослідженнях, зумовлює необхідність дослідження принципів права, що по суті є механізмом заповнення прогалин галузевих принципів права, та допомагає використовувати принципи права для вирішення проблемних питань правозастосовної діяльності.

Проблемні питання принципів права останнім часом все більше привертають увагу науковців різних галузей права. Зокрема, як загальні принципи та галузеві принципи права розглядалися у працях вітчизняних вчених: В. М. Єрмоленка, А. М. Колодій, В. І. Курила, О. П. Світличного, О. Ф. Скаун, М. В. Цвіка та ін.

¹ Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.І.Курило

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей викладу принципів права у національному законодавстві як основній формі впливу на суспільні відносини.

Серед ідей сучасного державного будівництва в Україні найпопулярнішою є ідея побудови правової держави, яка визнається найкращою формою майбутнього суспільного життя, серед якого загальнолюдські принципи посідають провідне місце.

Як зауважує А. М. Колодій, принципи права покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права та правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Вони характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему й структуру права [1, с. 28–40].

Розвиток суспільних відносин має динамічний характер, відповідно до цього і принципи не залишаються без змін. У практичній реалізації вищезазначені та інші принципи права скеровують реалізацію права в потрібному напрямі, підпорядковують її загальноновизнаним вимогам та стандартам, допомагають повною мірою реалізувати задум законодавця, спонукають правозастосовувача діяти не лише у точній відповідності з буквою закону, а й згідно з його духом [2, с. 13]. Наприклад, у ст. 7 КУАП вказано: «Ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом» [3].

Термін «принципи» нерідко міститься у чинних нормативно-правових актів, вказуючи на окремий правовий інститут. Наприклад, ст. 8 Митного кодексу України називається «Принципи здійснення державної митної справи» [4]. Тут законодавець «відтворює» принципи права та формулює їх зміст, що вказує на галузеву належність. У Податковому кодексі України зустрічаються зовсім інші формулювання. Зокрема, ст. 4 має назву «Основні засади податкового законодавства України», а в п. 4.1. зазначено: «Податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах» [5]. Натомість у деяких інших нормативно-правових актах принципи права сформульовані по-іншому. Наприклад, незважаючи на те, що ст. 4-2 ГПК України має назву «Рівність перед законом і судом», в інших статтях кодексу розкриваються такі принципи права, як змагальність, гласність розгляду справ, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом [6] та інші.

Намагаючись законодавчо закріпити принципи права, юридична наука і практика стикаються з рядом проблем. Законодавець, в окремих випадках виразно наказуючи застосовувати принципи права, не полегшує інтерпретатору розуміння таких принципів з правового тексту, залишаючи на його розсуд розуміння поняття «принцип» та відтворення змісту принципів на основі правових норм. Це також проблеми, які мусить вирішити інтерпретатор правового тексту щодо критеріїв, на основі яких серед всіх правових норм і визнати їх принципами права, мають відповідну назву. В Конституції України міститься чимало принципів права, які потрібно віднайти і розтлумачити

(наприклад, ч. 1 ст. 24 Конституції України, розміщена в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», закріплює принцип рівності, зазначаючи, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [7].

Певною вказівкою для інтерпретатора є те, що деякі з приписів сам законодавець називає принципами, засадами. Наприклад, законодавець послуговується терміном «засади» в назвах розділів правових актів (Розділ I «Загальні засади» Конституції України, Розділ I «Загальні засади» Закону України «Про статус народного депутата України» [8] та ін.), або ж використовує термін «принцип» у тексті правової норми (наприклад, ст. 8 Конституції України вказує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права). Інколи в преамбулах до нормативно-правових актів чи в офіційних обґрунтуваннях таких актів законодавець стверджує, що в даному акті він формулює принципи (засади) права [2, с.13].

У таких випадках можна вважати, що в даному нормативно-правовому акті сформульовано принципи (засади) права.

Можна припустити, що для кваліфікації деяких норм права як принципів (засад) права допомагає те, що положення, в яких закріплено такі норми, сформульовані в правових актах вищої юридичної сили або займають особливе місце в структурі даного правового акта, наприклад розміщені в його загальній частині. Такий критерій, зазвичай, не можна вважати остаточним. З одного боку, не всі положення загальної частини тлумачаться як принципи (засади) права, з другого, – багато норм, що вважаються принципами, впливають із окремих положень даного правового акта. Це стосується насамперед Конституції України [2, с. 13].

Разом із тим, принципи права, крім іншого, визначають організацію і компетенцію діяльності Кабінету Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Ці принципи встановлені ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. [9].

Здійснений аналіз дає підстави констатувати особливості викладу принципів права у національному законодавстві. Водночас найголовніші вимоги, які пред'являються до закону, – це якість і доступність до викладених у ньому приписів. Тобто, вітчизняна система права має бути зрозумілою для громадян, що повинно стати одним із основних принципів права. Аналіз вітчизняних нормативно-правових актів вказує, що ці принципи можуть по-різному інтерпретуватися законодавцем.

З позицій законодавчої техніки загальні декларативні положення потрібні для вираження принципів, необхідних для кращого, більш точного розуміння змісту конкретних приписів. Декларативні положення використовуються для вираження загальних принципів правового регулювання та цілей створення нормативно-правового акта. Це може бути необхідним, наприклад, для тлумачення акта або більш точного встановлення його змісту, значення вміщених у ньому положень. Принципи правового регулювання галузей та інститутів права потребують для вираження декларативних норм [10, с. 165].

У свою чергу, норми права прийнято поділяти на за роллю в механізмі правового регулювання на конкретні (безпосередньо встановлюють права та обов'язки адресатів) та спеціалізовані норми [11, с. 207].

Спеціалізовані норми права не містять правила (моделі) поведінки. Їх існування зумовлено специфікою самого права. Вони мають певне самостійне значення в регулюванні суспільних відносин [12, с. 239].

Як зазначає О. Ф. Скакун, спеціалізовані (нетипові) норми права – це приписи «нестандартного» характеру, які здатні нести регульоване навантаження лише в поєднанні з основною нормою (регулятивною, охоронною, захисною). Ці спеціалізовані, або забезпечувальні, чи похідні норми існують поряд з конкретними основними нормами. Рівень їх нормативності низький [13, с. 285].

Нормою-принципом визнаються найбільш загальні й стабільні імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер та напрями подальшого розвитку. Нормами-засадами визнаються норми, що закріплюють загальні засади, на яких ґрунтуються політична і правова системи [12, с. 240].

У цьому питанні слід погодитися з думкою О. Ф. Скакун, яка підкреслює, що норми-засади іноді збігаються нормами-принципи [13, с. 286].

Яскравим прикладом щодо цього є норми Конституції України, в якій норми-засади і норми принципи можуть розглядатися як синоніми.

Наприклад, у ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Водночас у контексті нашого дослідження варто звернути увагу на принципи, які не закріплені на рівні закону. Так, у абзаці другому і третьому п. 4. 1 Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) зазначається:

«Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [14].

Як підкреслює О. П. Світличний, «принципи права, які діють у суспільстві, не обов'язково зафіксовані в законі. Проте реальний прояв конституційного принципу правової держави про найвищу соціальну цінність – людини і громадянина може бути забезпечений через гарантування не лише загальних (конституційних), а й галузевих принципів права...» [15, с. 56].

Незважаючи на те, що не всі принципи права закріплені у національному законодавстві, викладені у національному законодавстві принципи права

відображають особливості та специфіку юридичного права, мають нормативний, регулятивний, охоронний, захисний характер, визначають і скеровують правомірну поведінку суспільства. Водночас принципи права не обмежуються лише законодавством, а включають й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені його культурним рівнем.

З методологічної точки зору, незважаючи на тісний взаємозв'язок між принципами права та принципами законодавства, існує відмінність, яка полягає в тому, що принципи права мають об'єктивний характер, а принципи законодавства, навпаки, за своєю природою зазнають суб'єктивного впливу законодавця, залежно від його волевиявлення.

У правозастосовній діяльності принципи права спрямовані на реалізацію правових приписів, їх втілення в життя. Вони скеровують реалізацію права в потрібному для суспільного життя напрямі, підпорядковують її загально визнаним вимогам і стандартам, допомагають законодавцю реалізувати його волю.

Список літератури:

1. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
2. Юхимюк О. М. Особливості викладу принципів права у національному законодавстві / О. М. Юхимюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 6. – Т. 1. – С. 12–15.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
4. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 2 жовтня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
7. Конституції України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
8. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
9. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 222.
10. Чухвачев Д. В. Законодательная техника: учеб. пособие для студентов вузов / Д. В. Чухвачев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 239 с.
11. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс. – 2-ге вид. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – Х. : ТОВ «Одісей», 2008. – 432 с.
12. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Рогачева та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2010. – 584 с.
13. Скакун О. Ф. теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. // Голос України. – 2005. – № 3. – 11 січня.

15. Світличний О. П. Реалізація загальноприйнятих принципів права в управлінській діяльності земельними ресурсами / О. П. Світличний // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 53–58.

В статье рассматриваются доктринальные подходы к определению принципов права. Исследуются особенности изложения принципов права в национальном законодательстве. Несмотря на то, что не все принципы права закреплены в национальном законодательстве, изложенные в национальном законодательстве принципы права отражают особенности и специфику юридического права. Вместе с тем принципы права не ограничиваются лишь законодательством, а включают и другие социальные регуляторы.

Национальное законодательство, общественные отношения, принципы права, принципы законодательства, отраслевые принципы, правореализация.

The article discusses the doctrinal approaches concerning the definition of principles of law. The features of a restatement of principles of law in national legislation are investigated. It is defined that despite the fact that not all the principles of law are enshrined in national legislation, the principles of law that are set out in national legislation reflect the peculiarities and specifics of legal right. However, the principles of law are not limited to legislation, but include other social regulators.

National legislation, public relations, principles of law, principles of legislation, branch principles, enforcement.